

zise

Told- og Skattehistorisk Tidsskrift

25. årgang

2002

Nr. 1

Zise - Told- og Skattehistorisk Tidsskrift er medlemsblad for Told- og Skattehistorisk Selskab, stiftet den 24. oktober 1977. Bestyrelsens medlemmer er Told- og skattedirektør Ole Kjær, København (formand), overarkivar mag. art. Henrik Fode, Århus (næstformand), arkivar, seniorforsker, lic. phil. Leon Jespersen (redaktør), fuldmægtig Gunnar Jakobsen, København (sekretær), specialkonsulent Birthe Buur Hansen, Ålborg (kasserer), regionschef Palle Castbak, Kalundborg, ekspeditionssekretær Aage E. Hansen, Padborg, kommitteret René Mikkelsen, København, og regionschef Hans Jørgen Mortensen, Viborg.
Told- og Skattehistorisk Selskabs hjemmeside: www.zise.dk

Medlemskab af Told- og Skattehistorisk Selskab tegnes ved henvendelse til Told- og Skattehistorisk Selskab, Tietgens Have, Østbanegade 123, 2100 København Ø.
Kontingentet andrager 60 kr. om året for enkelte medlemmer,
500 kr. for institutioner og firmaer.
Biblioteker kan tegne abonnement for 60 kr.
Zise udkommer tre gange om året, og hvert hefte indeholder ca. 40 sider.

Zises redaktion består af arkivar Leon Jespersen (ansvarshavende)
og cand. mag. Christian Larsen.
Bidrag til Zise bedes sendt til Leon Jespersen
Ørbækvej 746, 5220 Odense SØ, (tlf. 65 97 22 06), e-mail: leonjespersen@mail.tele.dk
eller til sekretæren,
fuldmægtig Gunnar Jakobsen,
Told- og Skattehistorisk Selskab, Østbanegade 123, 2100 København Ø.

ISSN 001 05-8355
Tryk: Wadmann, Thisted

Sprit, nepotisme, glade 1960'ere og skatteprotester

Overskriften lyder som en farlig cocktail, men angiver i stikord en del af indholdet i dette nummer af *Zise*. Vi lever i en tid, hvor internationalisering og globalisering er begreber, vi dagligt møder, og hvor internationalt samarbejde er en selvfølge. Forsidebilledet illustrerer et tidligt forsøg på toldsamarbejde mellem en række lande ved Østersøen. Det viser deltagerne i Den Internationale Antispritsmuglerkonference, der blev holdt i Oslo (Christiania) i 1923. Konferencen blev indkaldt, fordi smugleriet var blevet et stadigt større problem for de nordiske lande. Det voksende smugleri skyldtes blandt andet skærpede spiritusrestriktioner i Sverige og forhøjede spiritusafgifter i Danmark. Problemet var ikke et spritsmugleri mellem Danmark og Sverige, men at der ulovligt blev indført spiritus fra den sydlige og østlige del af Østersøen samt fra Nederlandene.

Det danske og svenske toldvæsen samarbejdede om bekæmpelse af smugleriet; men det krævede en koordineret indsats fra en række Østersø-stater. Mødet i Oslo blev efterfulgt af andre møder. Vigtigst blev et møde i Helsingfors, der medførte, at repræsentanter for Tyskland, Estland, Finland, Letland, Litauen, Norge, Polen og fri-staden Danzig samt De Socialistiske Sovjetrepublikkers Forbund den 19. august 1925 formulerede Helsingforskonventionen om bekæmpelse af smugleri af alkoholholdige varer. For

Danmarks vedkommende blev den ratificeret det følgende år.

Ikke så sært, at deltagerne på Oslo-mødet så alvorlige ud, for den efterfølgende Helsingfors-konvention blev indledt med ordene, at »dette smugleri er en fare for den offentlige moral og bør bekæmpes med alle mulige midler«. Bekæmpelsen rettede sig især mod to forhold. Dels skulle deltagerlandene begrænse udførsel af spiritus på mindre skibe, mens det krævede særlig tilladelse for øvrige fartøjer, og dels udvidede man territoriet, hvor smuglere kunne jages. Førstnævnte var nok især rettet mod udklarering af skibe i Tyskland. Sidstnævnte betød, at hvis man opdagede smuglere inden for

Leon Jespersen

landets territorialfarvand, kunne jagten udstrækkes til internationalt farvand. Endelig forpligtede landene sig også til indbyrdes at underrette hinanden om smuglere og smugleri. Helsingfors-konventionen kom til at danne grundlag for en række landes toldlovgivning, herunder også Danmarks.

Dette nummer af Zise

Indholdet i dette nummer er en blandedt buket. Lektor Helmuth Schleder-mann, Juridisk Institut, Århus Univer-sitet, er kendt af *Zises* læsere. I *Zise* 2001:2 skrev han om »Tolderen og alderen«, og hvorledes generaldirek-tøren for told- og skattevæsenet, Mar-

*Carl Albert Christiansen fortæller om sin tid som toldassistent ved Ringsted Toldkam-mer i 1960'erne.
(Privat foto, 2000).*

cus Rubin, fik ældre toldere til at gå af. I Schleder-manns nye undersøgelser fi-gurerer Marcus Rubin også, og i dette nummer tager han fat på et både intrikat og yderst centralt emne, hvilke bevæggrunde og mekanismer, der lig-ger til grund for udnævnelser og for-fremmelser.

Marcus Rubin efterlyste i sin tid en fremstilling af bestikkelsernes historie. Det er nu hverken korruption eller politiske udnævnelser, der er emnet for Schleder-manns undersøgelser, men henholdsvis embedsmands- og ven-skabsideologien. I dette nummer af *Zise* gælder det embedsmandsideolo-gien; i næste nummer kan læserne finde eksempler på venskabsideolo-gien, hvor Marcus Rubins overvejelser i forbindelse med ansættelser og for-fremmelser belyses.

Carl Albert Christiansen – alias »Kalle« – der var toldassistent ved Ringsted Toldkammer i 1960'erne, giver en livfuld skildring af daglig-dagen på toldkammeret og de lidt skæve eksistenser, der enten beman-dede toldkammeret, eller kom der som kunder. Det har været vanskeligt at finde et billede af Ringsted Toldkam-mer; men et avisbillede giver et glimt af det og af toldkammerets dominerende skikkelse, toldkontrollør Hans Clem-mensen, på den brovægt, der spillede en stor rolle i dagligdagen. I artiklen får læseren et levende indtryk af de mange opgaver, toldpersonalet måtte tage sig af: vejning af lastbiler, fedt, oste og kvæg, misfarvning af korn, så det ikke kunne anvendes til menneske-føde osv. Og ikke mindst får vi et indtryk af den noget djærve omgangs-tone, der prægede livet ved toldkam-

Cand.mag. Christian Larsen

meret. Mens de to artikler behandler emner fra henholdsvis begyndelsen og midten af 1900-tallet, rummer dette nummer tre småstykker om skatter i middelalderen og 1600-tallet.

Cand.mag. Christian Larsen skriver om det københavnske og det odenseanske borgerskabs protest mod acciseforordningen af 1650, der lagde en afgift på øl og brændevin. Dette fik borgerne til at henvende sig til kongen for at blive fritaget ligesom adelen, de gejstlige og de kongelige tjenere. Men man var dog villig til at betale accisen, hvis ingen stænder blev fritaget. Borgernes standpunkt var klart: lighed for skatteloven. Selvom protesterne ikke nyttede noget, er de et forvarsel om begivenhederne i 1660, hvor adelens traditionelle skattefrihed blev brudt.

Arkivar Leon Jespersen har anmeldt *Kancelliets Brevbøger* fra 1653. Foregående bind af brevbøgerne er tidligere anmeldt i *Zise*, så der er ingen grund til igen at omtale udgivelsesprincipper og

lignende. I stedet gives der i anmeldelsen eksempler på, hvad skatte- og toldhistorikere kan finde i brevbøgerne. I 1653 herskede der ganske vist fred i Danmark; men mange af de gengivne breve afspejler frygten for et engelsk angreb – som en udløber af handelskrigen mellem England og Nederlandene. Det forøgede danske beredskab i fredstid krævede skatter.

Ny redaktion

Med dette nummer er der tiltrådt en ny redaktion, der består af arkivar og seniorforsker Leon Jespersen (ansvarshavende redaktør) samt af cand.mag. Christian Larsen. Redaktionen er overtaget efter Mikael Venge, der i to perioder har redigeret *Zise*. Mikael Venge har på mange måder sat sit præg på tidsskriftet. Han har i årenes løb skrevet en lang række artikler især om told- og skatteforhold i middelalderen. Artiklerne har været præget af indsigt, humor og af en flydende stil. Venge »maler« med ord, og mange bidragydere har i tidens løb oplevet Venges mange rettelser og sproglige forbedringer, der viser hans fornemmelse for godt og flydende sprog.

Den nye redaktion kan på ingen måde leve op til dette stilistiske filigranarbejde, men glæder sig over, at den gamle redaktør ikke helt har sluppet pennen. Meget passende afsluttes dette nummer af *Zise* med Mikael Venges mindre artikel om skatter i middelalderen. Den kan samtidig stå som en appetitvækker på den skattehistorie, der er under udgivelse.

Den nye redaktion håber imidler-

tid, at *Zise* også fremover kommer til at indeholde en bred vifte af artikler om told- og skattehistorie, der repræsenterer alt lige fra videnskabelige artikler til erindringer. Redaktionen skal derfor kun opfordre nuværende eller tidligere told- og skattepersonale til at indsende deres

erindringer. Redaktørerne vil bestrebe sig på at skabe balance mellem told- og skatteartikler og mellem disse og erindringsstof. Men naturligvis afhænger meget af, hvad der uopfordret indsendes.

Christian Larsen og Leon Jespersen

Protektion og nepotisme I

Embedsmands-ideologi og venskabs-ideologi

af Helmuth Schledermann

Med jævne mellemrum beroliges danskerne ved at høre i medierne, at nu er Danmark nr. 3 eller nr. 5 på listen over Verdens mindst korrupte stater.¹ De virkelig korrupte findes under sydligere himmelstrøg. Spørger man historikerne, henviser de til, at man skal tilbage til 1600- og 1700-tallet for at finde protektion og nepotisme i Danmark.² Derfor kan det synes forkert at beskæftige sig med begyndelsen af 1900-tallet og tilmed tage en embedsmand under behandling, som er blevet anset for en af de bedste, centraladministrationen har haft: generaldirektør for Told- og Skattevæsenet Marcus Rubin.

Protektion og nepotisme omfatter ikke bestikkelse. Rubin efterlyste en, der ville skrive »bestikkelsernes historie«, og han gjorde opmærksom på, at de stort set forsvandt i Danmark i løbet af 1800-tallet. Måske havde økonomen og politikeren L.V. Birck ret, når han sagde: »Egentlig korrupsion i form af bestikkelse er ikke nødvendig her i landet, hvor spørgsmålet kan ordnes ved en frokost«. For nylig har en amerikansk økonom og politiker beskrevet, hvordan velhavende folk og politikere i USA låner hinanden øre ved kaffen, måltidet, receptionen og på golfbanen.³

Et andet emne holdes også udenfor: politiske udnævnelser. I begyndelsen af 1900-tallet kom der opmærksomhed om emnet i forbindelse med Venstres overtagelse af regeringsmagten i 1901 og Socialdemokratiets i 1924. Men det var næsten kun én minister, som kom i søgelyset hver gang. I årene efter 1901 var det justitsminister Alberti, og da han meldte sig til politiet som storbedrager, var ingen forbavset over, at han havde favoriseret sine venner også.⁴ I 1924 var det undervisningsminister Nina Bang, som var Verdens første kvindelige minister. Statsministeren – Thorvald Stauning – havde taget det usædvanlige skridt at indlede sin regeringsperiode med offentligt at erklære, at han forventede »ubetinget loyalitet« af embedsmændene, skønt de havde en anden politisk opfattelse end regeringen. Nina Bang mente selv, at hun hele tiden blev modarbejdet af embedsmændene.⁵ Når de politiske udnævnelser ikke inddrages her, skyldes det, at det ofte ikke drejede sig om at protegere en bestemt partikammerat. F.eks. havde Nina Bangs favorit til posten som forstander for Danmarks Lærerhøjskole i første omgang slet ikke søgt stillingen. Det var af hensyn til sin undervisningsreform, hun ønskede ham på denne

post.⁶ Også den mest berømte socialdemokratiske, politiske udnævnelse synes at skyldes politiske hensyn og ikke protektion. Da Århus i 1929 skulle have ny skoledirektør, ønskede man en kvalificeret ansøger, hvis politiske opfattelse var ukendt. Han fik da et telegram, der gik over landet som bevinget ord: »Er De socialdemokrat? Ja eller Nej?« Det var han ikke, og han trak derfor sin ansøgning tilbage.⁷

Hvad der skal undersøges i det følgende, er snarere den mekanisme, som den norske jurist og forfatter Alexander Kielland beskrev kort og klart. En underrettsdommer rådgiver sin fuldmægtig som følger: »De har økonomisk sans, og den er mange penge værd. Med Deres gode eksamen, deres familieforbindelser og øvrige konnotationer i hovedstaden behøver det ikke vare så længe, inden De kan begynde at søge de mindre embeder, og er man først kommen ind på embedsbanen, så går det – som De véd – af sig selv.«⁸

Nogen egentlig udforskning af protektion og nepotisme i årene 1900-1914 er ikke foretaget tidligere. Men i året 2000 udkom et oversigtsværk *Dansk forvaltningshistorie*, hvor Tim Knudsen skriver, at »ansættelsen foregik efter international målestok i usædvanlig grad efter kvalifikationer. Rang, forbindelser og politisk overbevisning betød mindre for ansættelsesmulighederne end andre steder.«⁹ Han præciserer imidlertid ikke de andre lande og den forskning, han bygger på. Samtidig er flere af hans danske eksempler sådan valgt, at man lige så godt kan komme til det stik modsatte resultat.

Et af Tim Knudsens vigtigste eksempler er departementschef Adolph

Jensen, som i sine erindringer henviser til »de hundreder af tilfælde, hvor der blev appelleret til den højststående embedsmands formodede indflydelse.«¹⁰ Jensen afviste med bravour alle anslag mod sin moral. Men man kan spørge, hvorfor der har været hundreder af tilfælde, hvis der ikke rundt om i administrationen fandtes mere medgørlige chefer? Folk må jo have regnet med muligheden for et godt resultat. Desuden må man tænke på genren. Erindringer kan af forskere bruges til meget, men man kan ikke antage, at forfatterne vil prale af, at de har anbragt så og så mange venner og slægtninge i gode stillinger. Har de det, vil de forholde sig tavse. Marcus Rubin skriver i sine erindringer ikke et ord om alle dem, han har hjulpet til stillinger.

Et andet eksempel hos Tim Knudsen er justitsminister K.K. Steincke. Han skrev flere bind om sin egen fortræffelighed. Til gengæld hængte han unavngivne, socialdemokratiske politikere ud og en navngiven: Stauning. Sidstnævnte »anbefalede flere til samme stilling«, og »han udstedte anbefalinger til ganske uværdige.«¹¹ Man får nærmest det indtryk, at alle andre end Steincke var småkorrupte.

Endnu et eksempel er generaldirektør for DSB P. Knutzen, der i sine erindringer beretter, hvordan han tvang sin minister til at opgive en ansættelse. »De kan diktere mig, hvad der skal skrives ... men på papiret kommer også til at stå min mening om sagen«. Tim Knudsen medtager ikke, at Knutzen tidligere har udtalt om sine underordnede, at man ikke skal »lade en mand få sin vilje gennemført gennem

en erklæring om, at han ellers må fralægge sig ansvaret. Det er diktatur, som man ikke skal finde sig i.«¹² Af dette kan alene sluttes, at over- og underordnede, der ikke delte Knutzens anskuelser, af ham ansås for at være diktatoriske.

Fra Carl Madsens erindringer om sin ministerielle karriere nævner Knudsen en fuldmægtigs raseri over en forbigåelse, men ikke hans omtale af sine kolleger som »store afdøde embedsmænd (der) havde fået deres sønner, eller deres venners sønner, anbragt ved et skrivebord i et kontor hvor de ikke kunne gøre skade og ikke skulle avancere«.¹³

Tim Knudsen har nogle politiske eksempler, som er mere i favør af hans teori, men dem inddrager vi som nævnt ikke her. Et af hans resultater kan jeg bekræfte: politiske eller andre usaglige udnævnelser blev på intet tidspunkt sat i system.¹⁴ Dette slutter jeg af de mange personsager fra toldvæsenet, som jeg har set. Når folk med pæne papirer avancerer efter passende åremål, må man antage, at det er foregået sagligt. Derimod anser jeg det for umuligt at sige noget generelt om, hvor stor en procentdel, der var saglige udnævnelser. Om Tim Knudsen vil lægge nogle eksempler til eller trække nogle fra, gør intet til sagen.

Disse erfaringer har fået mig til i undersøgelsen her at ændre på målsætning, kildemateriale, teoretisk grundlag og metode.

Målet er i del II at belyse generaldirektør Marcus Rubins overvejelser i forbindelse med ansættelser og forfremmelser. Kildematerialet består overvejende af fortrolig brevveksling

med hans medarbejdere og dem, der mere uofficielt forsøgte at påvirke ham. Det teoretiske grundlag består af to i udgangspunktet ligestillede ideologier: embedsmands-ideologien og venskabs-ideologien. Den førstnævnte går ud på, at enhver ansættelse og forfremmelse skal bygge på saglige vurderinger og være efter faste regler. Venskabs-ideologien derimod forudsætter, at man hjælper sine venner og venners venner. Dette er en ideologi og et krav, som er langt ældre og mere grundlæggende end embedsmands-ideologien. Som der står i det oldislandske skrift Hávamál: »Med sin ven skal man ven være, med ham og hans ven. Men med uvens ven bør ingen mand være ven«.¹⁵ Den mand, der afviser sine venner og bekendte, vil blive betragtet som et skarn, et dumt svin. I 1892 udsendtes i Danmark en nybearbejdet oversættelse af Freiherr Adolph von Knigges hundredårige skrift *Omgang med mennesker*. Heri hedder det: »Hjælp den, der behøver hjælp. Understøt og beskyt den, der beder dig om hjælp, understøttelse og beskyttelse, for såvidt retfærdighed tillader det«.¹⁶ Man skal altså være både hjælpsom og retfærdig. Det er her, der kan opstå et dilemma.

Nu er målsætningen, kildematerialet og det teoretiske grundlag omtalt. Tilbage er metoden. Den bygger på konkrete eksempler. I modsætning til Tim Knudsens vil de være dokumentation for en enkelt mands ideer og handlinger (del II). Men de skal også bruges til at udvikle tanker og følelser i forbindelse med emnet protektion og nepotisme. Også følelser, ja. Der er vel ingen af os, som ikke har modtaget eller ønsket at få protektion på et tids-

punkt i livet. Der er også mange af os, som har oplevet henvendelser om at yde en hånds-rækning.

Den retlinede, strenge embedsmand

Vi må have modstykket til protektion og nepotisme: den korrekte embedsmand. Dette er nødvendigt alene af den grund, at dygtige embedsmænd ofte handlede korrekt eller skjulte uregelmæssigheder under en korrekt overflade. Men den strengt korrekte embedsmand finder vi ikke som noget typisk før i 1920'erne. Da fabrikant Paul Bergsøe havde toldproblemer omkring århundredskiftet, fandt han det ikke umagen værd at klage til ministeriet eller anlægge retssag.¹⁷ Det svarede til erfaringen fra 1800-tallet: tolderne og ministeriet var alle højrefolk. De kunne være faderlige eller bryske, men de var ikke strengt saglige embedsmænd. Hvis der dukkede sådan en op, brød de sig ikke om ham. Da generaldirektør Marcus Rubin skulle forberede toldloven af 1908, valgte han bl.a. toldinspektør N. Markussen fra Frihavnen til at hjælpe sig. Om ham skrev man officielt i *Dansk Toldtidende*: »Han er en personlighed, om hvem man ikke kan bruge den tomme smiger, at han kun har venner. Hans væsen er den matematiske nøjagtighed. Toldinspektøren fælder sine domme efter samvittighedsfuld overvejelse og lader sig ikke rukke fra det, han anser for det rette. Han er en af de mænd, der ikke agter ro eller hvile for arbejdets fremme ... saa ofte vi kommer i berøring med toldinspektør Mar-

kussen, kan han åbne vort øje for ting, vi har overset«. ¹⁸ Dette har ikke været nogen rar og hyggelig kollega. Men han fik sit ridderkors.

De objektive og strenge embedsmænds glansperiode var tiden ca. 1920-1950. Udsigten til politisk skiftende regeringer fik dem til at forholde sig neutralt og sagligt over for politikerne. Også til befolkningen kunne embedsmændene skabe en passende afstand. Velfærds- og servicestaten var ikke udviklet, hovedparten af befolkningen havde kun en svag berøring med statens tjenestemænd, og man var vant til at tage tingene, som de kom. De ydre rammer blev fastlagt af to mænd, juristen professor Poul Andersen og departementschef K.H. Kofoed i Finansministeriet.

Poul Andersen mente allerede i 1926, at tjenestemænd blev ansat ved en ensidig forvaltningsakt fra statens side og ikke ved en gensidig aftale. Staten kunne ensidigt forandre vilkårene efter ansættelsen. Forholdet kunne lignedes ved udlændinges opnåelse af dansk statsborgerskab eller ved et ægteskab, som kræver samtykke, men hvor lovgivningen også senere kan ændre forpligtelserne (ægteskabet er et dårligt eksempel, da staten ikke er den ene af ægtefællerne). Nu er det at give et løfte ofte det samme som at træffe en aftale. Derfor huede det ikke Andersen, at en tjenestemand ifølge tjenestemandsløven af 1919 § 7 skulle love at opfylde sine pligter med trofasthed og nidkærhed og kunne afkræves yderligere løfter. Men han fejede det til side som »løvefodder og gesvejsninger« uden enhver betydning.¹⁹ 40 år senere var han nærmest tilbøjelig til at søbe

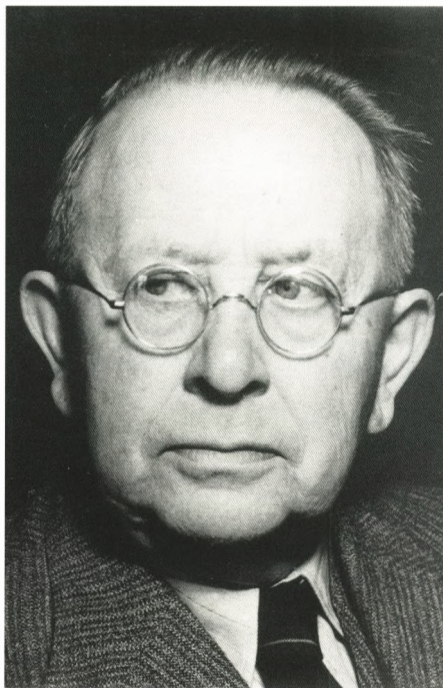
den kål, han som ung havde spyttet i. Nu fremhævede han den slags »trokabspligt«, som fik visse tjenestemænd til at være loyale over for staten. I 1966 var den gamle mand blevet rystet over udviklingen. Flere og flere i det offentlige blev overenskomstansatte, og det var jo et privatretligt kontraktforhold. Der truedes med strejker. Poul Andersen kaldte forholdene kaotiske og med fare for excesser.²⁰

Departementschef i Finansministeriet K.H. Kofoed supplerede Andersen til hen imod sin død i 1951. Tjenestemandstillingen skulle være en »livsgerning« med statspension (ikke privat pensionsforsikring). Alt andet ville føre til »uro og planløshed på et område, hvor der nu hersker ro og orden«. Han ønskede regelbundethed, »stabilitet og solidaritet«.²¹

Det ovenstående er imidlertid grå teori. Ånden i forestillingerne kan vi vise gennem et eksempel: Anker H. Degn, hvis erindringer stod at læse i *Zise* 2:1998. Han blev ansat i 1926 efter at have overværet, at en ung konkurrent med gode »fortalere« blev vraget. Alt tegnede fint, og forfremmelserne fulgte i tur og orden, som han havde »alder til«, indtil 1968 da han blev toldinspektør. Et gennemgående træk er hans problemer med at få lønnen til at slå til. Han glemmer at nævne, at han efterhånden havde fire børn. Markant står fortællingen om, hvordan han fik sat en stopper for de gratis tolderfrokoster, som restauratørerne gav, når deres restaurant skulle kontrolleres. Der er ingen overvejelser over sammenhængen mellem den lave løn og en vis bestikkelighed i det små. Dette er typisk for den retlinede

embedsmand: Den lave løn kunne ikke undskylde nogle frynsegoder, erhvervet på ulovlig vis.

Jeg vil supplere med en personlig erindring. I foråret 1965 fik jeg 80 særtryk af min første videnskabelige afhandling tilsendt fra Tyskland. Jeg skyndte mig ned til Århus Toldkammer og styrede hen til en luge med en ung toldassistent på min egen alder. Jeg så og hørte godt Anker Degn i baggrunden, men jeg satte min lid til, at hans nærsynethed ville hindre ham i at se mig. Hvis jeg sænkede stemmen og argumenterede fortroligt over for assistenten, gik det nok. Det gjorde det. Jeg slap gratis derfra med mine

K.H. Kofoed var fra 1924 departementschef i Finansministeriet. I årene 1942-43(45) var han finansminister. (Foto 1951 Told • Skat-museet).

særtryk. Nogen tid efter var jeg inviteret til middag hos Anker Degn. Her fremstillede jeg mit tilfælde som rent hypotetisk og spurgte om hans mening. »Ja, man ville jo nok« – Degn omtalte altid sig selv som »man«, når han talte i embeds medfør – »man ville nok fastsætte en pris og beregne afgiften af den«. Jeg svarede, at de særtryk aldrig kom på markedet, de havde ingen pris og skulle fordeles til kolleger. »På hvilket grundlag vil De fastsætte den pris?«, spurgte jeg. Tørt, knirkende tørt, svarede han: »Styktal, sidetal og papirkvalitet!« At høre mit videnskabelige arbejde bedømt ud fra papirkvaliteten krænkede mig dybt. Den var i øvrigt god, papirkvaliteten. Det var en arkæologisk beskrivelse af Danevirke med fotos og flerfarvede udgravningsplaner fra mine udgravninger dér.

Anker Degn burde jo have hjulpet mig, da jeg var hans ældste søns kammerat. Men min forhåndsforne- melse af ham havde nok været rigtig. - Et par år senere fik universitetsforskere for øvrigt en generel fritagelse for afgift af særtryk og af bøger til anmeldelse.

Ud fra det ovenstående kunne man få det indtryk, at Anker Degn var en funktionær af den type, som forfatteren Henning Mortensen har skildret i sin roman *Tolderens sidste dage* (1999). En kantet og kuriøs mand, som var tolder døgnnet rundt. Det er helt forkert. Pointen i den klassiske embedsmandsrolle er netop, at arbejde og privatliv holdes skarpt adskilt. Det kan godt være, at den retlinede embedsmand også er pligtopfyldende som ægtemand og fader, men pligterne har

forskelligt indhold. Degn var f.eks. en morsom festtaler. Den knirkende stemme, som om dagen fortolkede regler, blev et vittigt aktiv i festtalen. I øvrigt lykkedes det ham åbenbart ikke altid at adskille privatmenneske og tolder. I sine erindringer fortæller han, at det pinte ham at skulle fratage restauratører næringsbrevet og dermed levebrødet. Han endte med at få et nervesammenbrud. Mænd fra den generation var ofte mere følsomme og sår- bare, end man umiddelbart skulle tro.

Degn skriver intet om sine sidste år, men her kan vi referere en af hans kolleger, toldinspektør Tage Kappel, der på sine ældre dage blev cand.jur. og skrev speciale hos mig. Kappel har fortalt, at Anker Degn var en fremragende toldembedsmand, dygtig og retskaffen. Men som toldinspektør havde han omkring 1970 haft en afdeling med ca. 50 toldbetjente, en vicetoldinspektør og to toldpatuljemestre. Et sådant personale krævede allerede dengang ledelse og samarbejde, og det havde Degns generation aldrig lært. Han mente, at hvis bare alle holdt sig til fastsatte regler og procedurer, så var der ikke noget at tale om. F.eks. indkaldte han sjældent tillidsmanden til drøftelse. I et klassisk bureaukrati hører en tillidsmand heller ikke hjemme. Hvor fremmedartet må det ikke have forekommet Degn, hvis han havde hørt, hvad hans efterfølger gjorde fra første dag: Han tilkaldte tillidsmanden for toldbetjentene og sagde: »Det er din opgave at sørge for, (1) at personalet har det godt, og (2) at arbejdet i afdelingen bliver gjort. Jeg har de samme to opgaver, blot i omvendt rækkefølge«.

Heldigvis kunne Anker Degn i sine allersidste år få en mere administrativ stilling med flere »saglige« opgaver. Jeg vil ikke udelukke, at vi kommer til at savne embedsmænd af Anker Degns type. Efter at vi først har oplevet en rationaliserings- og effektiviseringsbølge i den statslige forvaltning, står vi over for en ny form for management, denne gang af socialpsykologisk art. Det skal være slut med regler og procedurer. Alt skal bestå i samtale, udvikling, vision og fleksibilitet. Man skal kunne arbejde døgnet rundt hjemme ved sin PC – alt af lutter kærlighed til jobbet. Ord som ret²²tigheder og penge skal være banlyst. Her synes arbejdsgiverne virkelig at have fået noget for pengene til deres konsulenter. Tankegangen er uden tvivl påvirket af virtuelle verdener og selvscenesættelse som identisk med virkeligheden. Der tages ikke hensyn til omverdenens krav om opfyldelse af mål, om overholdelse af budgetter og om lovlighed. Aldrig har så mange sæbebobler været sendt til vejs.

Er det lovligt?

Vi vil ikke få fred for de retlinede og lovlidige, som stadig findes, hvis vi ikke redegør for retsstillingen m.h.t. protektion og nepotisme. Oprindelig var nepotisme protektion af slægtninge. Rent juridisk er der ingen forskel på begreberne protektion og nepotisme, og begge dele kaldes favoritisme. Der var ingen regler for den slags, og domstolene kunne ikke gribe ind. Ifølge Grundlovens § 72 (nu § 63, stk. 1) kunne domstolene beskæf-

tige sig med grænserne for, hvad forvaltningsmyndighederne kunne blande sig i. Men der var ingen tvivl om, at forvaltningen havde lov til at ansætte sit eget personale. Som en højesteretsdommer, der senere blev formand for Højesteret, skrev i 1896: domstolene er afskåret fra at tilsidesætte en afgørelse inden for forvaltningens kompetence, uanset »hvor urimelig eller endog ulovmedholdelig de måtte finde den«.²³ Dette fulgte af princippet om adskillelsen mellem den dømmende og den udøvende magt og fastholdtes i juridisk teori indtil 1924.²⁴ Og der var andre retsprincipper, som førte til samme resultat. Staten (tidligere kongen) ansås for at have en overordnet befalingsmagt. Det var den, vi strejfedes ovenfor under omtalen af Poul Andersens teori om, at tjenestemænd var ansat ved en ensidig beslutning fra statens side (en forvaltningsakt). Hertil kom, at staten som arbejdsgiver måtte have retten til at lede og fordele arbejdet ud fra, hvad den anså for hensigtsmæssigt. Denne ret var for private arbejdsgivere udtrykkeligt fastslået gennem septemberforliget 1899,²⁵ senere optaget i tjenestemandsløven. Da tjenestemændene i 1910 opnåede forhandlingsregler, frabad de statsansattes organisationer sig direkte, at ansættelse og forfremmelse af enkeltpersoner skulle kunne drøftes. Det skyldtes naturligvis frygt for splittelse, hvis man skulle tage stilling til hverandres karriere.²⁶

Med et i den grad ureguleret område kunne man spørge, om der overhovedet dengang eksisterede en bevidsthed om problemet protektion og nepotisme. I 1700-tallet ansås fænomenet

Niels Marcussen, der var toldinspektør ved København Frihavn 1902-1914, var med til at forbedre toldloven af 1908. (Foto ca. 1910. Told • Skat-museet).

for en selvfølge. Ludvig Holberg brugte ikke ordet »nepotisme«, og »protektion« anvendtes helt neutralt af ham. Men i 1800-tallet var man kritisk over for det.²⁷

Der var dog særlige embedsmænd, hos hvem man – officielt i det mindste – ikke talte usaglighed. Det var dommerne. Ifølge Danske Lov (1683) 1-5-3 blev en dommer afsat og straffet, hvis han havde ladet sig påvirke af »gunst, gave, vild eller frændskab«. Gunst og gave er bestikkelse, og frændskab er slægtskab. »Vild« er afledt af vilje og vilkårlighed. Dommeren skulle være »uvidelig«, dvs. saglig og upartisk. Danske Lov 2-17-16 formulerer forbudene endnu mere poetisk vedrørende

biskoppers indvielse af præster. De måtte ikke tage »gunst eller gave, vild eller venskab, had eller vrede«. Man kendte til lærde folks rasen.

Denne tradition for saglig embeds-udøvelse er en klar, men ofte tilsidesat tradition i europæisk historie. Finest udtrykt og bedst husket fra Ciceros bog *Om pligterne* (III, 43 ff.) fra år 43 f.Kr.

Sammenfatning

Vi er gået ud fra to ligestillede ideologier: embedsmands-ideologien og venskabs-ideologien. Dette er nødvendigt, hvis vi vil have noget ud af undersøgelsen. Man må ikke i udgangspunktet bortdømme den ene – venskabs-ideologien – som enten ikke eksisterende eller kriminel. I så fald ville vi blive ufølsomme over for, hvordan den fungerer.

I øvrigt så vi, at venskabs-ideologien slet ikke var kriminel i det hele taget, men naturligvis usaglig – vel at mærke set ud fra embedsmands-ideologien. I øvrigt var venskabs-ideologien ældgammel og anerkendt. »Den ene tjeneste er den anden værd«, et ord der først synes at være blevet bevinget i 1800-tallet.²⁸ Der er tale om en grundmenneskelig relation.

Dette er ikke tilfældet m.h.t. embedsmands-ideologien. Ifølge denne fastsætter staten regler og procedurer ovenfra, som skal følges af embedsmænd. Borgerne har alene rettigheder og pligter. Eventuel menneskelighed reduceres til det høflige i formen, en servicemæssig indstilling osv., men alt kun for så vidt det er foreneligt med reglerne. Skarpest

udtrykt er det i den juridiske teori om, at staten ensidigt ansætter embedsmænd eller tjenestemænd (dog formentlig med disses accept) til at virkeliggøre de statslige hensigter. Først var staten den enevældige konge, senere den demokratisk udpegede regering. Det var den, som fortolkede »det almene vel«. Dette var set ovenfra. Men embedsmands-ideologien blev også støttet nedefra. Der var et folkeligt krav om uvildige og upartiske embedsmænd, begyndende med dommerstanden.

Embedsmands-ideologien blev i 1800-tallet den officielle, af alle anerkendte opførsel, når det drejede sig om statsansatte. Sin glansperiode havde den fra ca. 1920 til 1950'erne. Men nedenunder eksisterede venskabs-ideologien i bedste velgående. Dette er emnet for del II af dette arbejde.

1. Interview-undersøgelser foretaget af »Transparency International».
2. B. Bjerre Jensen: Udnævnelsesretten i enevældens magtpolitiske system 1660-1730 (1987). G. Ilsøe: Vejen til embede. En undersøgelse af udnævnelserne til kgl. retsbetjent- og magistratsembede 1735-65 (1978). M. Bregnsbo: Folk skriver til kongen. Supplikkerne og deres funktion i den dansk-norske enevælde i 1700-tallet (1997).
3. L. Rerup (udg.): Marcus Rubins brevveksling (1963) III, s. 310 og 312. - Axel Nielsen (udg.): Bogen om Birck (1944) s. 109. Robert B. Reich: The Future of Success (N.Y. 2001) s. 137 ff.
4. Rigsretstidende, 4. sag (1910). M. Rubin: Nogle Erindringer (1914) s. 207. O. Krabbe (udg.): Carl Ussing i Skrift og Tale (1935) s. 554 og 564.

5. Stauning, jfr. Ministeriernes Maanedssblad, 8. årg., maj 1924, s. 45 f. K. Faurholt: Nina Bang. Mennesket og politikeren (Odense 1997) s. 166 og 170 f.
6. K. Faurholt, s. 107 ff.
7. T. Vogel-Jørgensen & P. Zerlang: Bevingede ord (6. udg. 1990).
8. A. Kielland: Noveller (5. opl., Kbh. 1897) s. 36.
9. T. Knudsen: »Magten over ansættelser og advancement» (i samme, red.: Dansk forvaltningshistorie II: 1901-1953 (2000) s. 95-99) citatet s. 95.
10. Ad. Jensen: Erindringer (1946) s. 184 f.
11. K.K. Steincke: Fra hele Valpladsen. Mindrer og Meninger (1946) s. 100 ff.
12. P. Knutzen: 40 Aar i Statens Tjeneste (1948) s. 60 og 38 f.
13. C. Madsen: Fortids møre mur (1973) s. 237 og 236.
14. T. Knudsen (note 9) s. 95.
15. J. Brøndsted: Vikingerne (1960) s. 212.
16. A. von Knigge: Omgang med mennesker (1892) s. 234 f.
17. H. Schledermann, Zise, 2001:2, s. 67.
18. Dansk Toldtidende, 6. årg., nr. 8, 1908, s. 135.
19. P. Andersen: Kontrakt eller Forvaltningsakt? (Nordisk administrativt Tidsskr., 7. årg., 1926, s. 78-84). Efter tysk forbillede kaldte han senere tjenestemandsansættelsen en »tosidet forvaltningsakt», P. Andersen: Hovedpunkter af Forvaltningsretten (1930) s. 139, jf. de flg. fem udgaver af hans Dansk Forvaltningsret.
20. Samme: Overenskomster i Stedet for Tjenestemandsløve (Juristen, 1966, s. 29-39) særlig s. 37, 35 og 36. Smlg. også samme: Dansk Forvaltningsret, (5. udg., 1965) s. 166 f.
21. K.H. Kofoed: Bør Tjenestemandsstillingen være en egentlig Livsstilling eller et tidsbegrænset Kontraktsforhold? (Nordisk

- administrativt Tidsskr., 9. årg., 1928, s. 1-17) særlig s. 4, 6 og 14.
22. N. Åkerstrøm Andersen & A. Born: Kærlighed og omstilling. Italesættelsen af den offentligt ansatte (2001). Uddybet af Åkerstrøm Andersen i DR, 16.5.2001, P1, kl. 9.10-11.00 (»Herreværelset«). Hanne Petersen (ed.): Love and Law (Ashgate, Dartmouth 1998).
23. C.V. Nyholm: »Embedsmisbrug og Embedsmyndighed« (Salmonsens Konversationsleksikon, 1. udg., V, 1896).
24. P. Andersen: Om ugyldige Forvaltningsakter (1924) s. 200 ff. og 214 ff.
25. C. Nielsen: De 100 dage (1976). M.-L. Andreasen, J. Kristiansen & R. Nielsen: Septemberforliget 100 år (1999) s. 213 ff.
26. Forhandlingsregler af 4.5.1910 med Finansministeriet, Indenrigsministeriet og Ministeriet for off. Arbejder. I. Berendsen: Tjenestemændenes Forhandlingsret (Nordisk administrativt Tidsskr., 2. årg. 1921, s. 162-169) særlig s. 168
27. Holberg-Ordbog. Ordbog over det danske Sprog.
28. T. Vogel-Jørgensen & P. Zerlang: Bevingede ord (6. udg. 1990) under »tjeneste«.

Tolder, vejer og måler

Min tid ved Ringsted Toldkammer 1962-1968

af Carl Albert Christiansen

Og du, Sankt Bendts, du tårner frem og sætter dig i øjet, hedder det i digtet. Men hvad er Ringsted i dag? En station, hvor togene holder et minut, uden at vi i grunden bemærker det. Ser vi et øjeblik til højre, hvis vi kører mod København, får vi mellem togstammer og perrontage et glimt af en lille, lav bygning. Den bageste del af bygningen var i sin tid toldkammer. Jeg har mange gange på cykel krydset sporene under fuld opmærksomhed, for dengang standsede mange tog nemlig ikke, men drøede forbi mod Fyn og Jylland eller Lolland og Falster. En dag havde vi hejst flaget, skønt det ikke var officiel flagdag, men det var efter ordre fra højere sted. Shahen af Persien var med toget sydfra, og sæt nu, at han kastede et blik på vores uanselige bygning.

Ringsted Toldkammer blev udskilt fra Slagelse og oprettet som et selvstændigt toldkammer engang i 1940'erne. Det blev nedlagt under den store omorganisation sidst i 1960'erne og vendte efter en periode under Køge tilbage til Slagelse, som på sin side nu sorterer under Told- og Skatteregion Korsør.

Kontorer og personale

Toldkammeret var en del af DSB's

bygning, hvor vi boede til leje. Man kørte over jernbanebroen mod Næstved, drejede til højre og fulgte vejen nedad. Så var man på en stor, asfalteret plads, som benyttedes af både os og DSB. Før min tid havde der været en del indbrud i bygningen, der ligger isoleret. Derfor var der nu opsat tyverialarm, som blev slået fra af første mand, der mødte. Vi skiftede kode hver måned.

DSB-folkene kørte hver formiddag dagens gods ind til oplægning, men der var intet pakhuspersonale. Altså måtte folk selv åbne deres kasser med varer. Værsgod – et brækjern og en kølle samt en sømudtrækker til at åbne kasserne med. Der stod publikum så og måbede. Mange havde aldrig haft sådanne instrumenter i hånden før. Til gengæld slap de for at betale arbejdspenge, som man gjorde på de større toldkamre. Vi andre fik dog efterhånden taget på det og åbnede emballagen i løbet af nul komma fem. Vi kunne have gjort mangan indbrudstyv rangen stridig.

Toldkammeret bestod af tre kontorer: toldforvalterens, regnskabskontoret med kassen og opsynets. Desuden en frokoststue og en vejerbod. Kom kunderne ind ad fordøren, kunne de gå til højre og havne i opsynets kontor. Her var der skriveborde til tre

mand, kontrollør og de to assistenter. Gik de ligeud, kom de ind på regnskabskontoret, hvor der sad tre unge damer. Det var yderst sjældent, at vi var hjemme alle tre, mens de tre unge damer altid var det. Deres kontor var behængt med store portrætter af den danske kongerække fra Christian I til Frederik IX. Jeg kom til at holde af dem, selv den kedelige Christian VI.

Fra regnskabskontoret var der adgang til toldforvalterens kontor, hvor pengeskabet var placeret. Toldforvalteren havde en vidunderlig udsigt over jernbanesporene eller nogle mørkebrune godsvogne. H.J.P. Jensen, kaldet Holgermand, havde for nylig afløst den legendariske Harald Blicher, der efter en lille menneskealder var blevet toldforvalter i Gedser. Blicher blev senere med ildhu talsmand for de toldforvaltere, hvis toldkamre var truet af nedlæggelse, da momsens blev indført.

Toldforvalter Jensen så vi ikke meget til. Han havde været syg i en længere periode, det var vist noget med nerverne. Engang ville han aflægge sit kontor en lille visit og forsøgte ubemærket at liste sig bag om en ny assistent, der ikke kendte ham. Assistenten rullede sin kontorstol tilbage og spærrede ham vejen med ordene: »Det er måske en gavepakke, De skulle afhente?« Det tilgav Holgermand ham aldrig.

Vi to assistenter, J.E. Jensen og mig, tog del i det forefaldende opsynsarbejde: klarering, åbning af kasser, kontrol af forbrugsafgifter og andet. De tre kontorassistenter inde ved siden af passede vel deres. For øvrigt søde piger. Den ene af dem, Grethe Rønslert, var

den førende. Hendes ord var lov. En tid havde hun en abe med på kontoret, der sad i et bur ved siden af kassen. Senere fik hun en hund. Den kom dog sjældent på toldkammeret, men blev luftet i middagspausen.

I realiteten var det toldkontrollør og næstkommanderende på skuden Hans Clemmensen, der bestemte alt. Han var totalt enerådende. Uforfærdet og fræk som en slagterhund. Den fødte Knagsted, dog uden den vilde manke og skæg. Pigerne sagde altid, at han klædte dem af med øjnene. Han havde sin plads ved et af skrivebordene i opsynet, men intet undgik hans skarpe høreelse eller opmærksomhed. Han blandede sig i alt og skånede heller ikke Holgermand, da han var vendt tilbage efter sin sygdom. Himmelhøjt, så det kunne høres ind på toldforvalterens kontor, lød det: »Ja, vi andre må jo passe det pulserende arbejde, mens en anden en får tiden til at gå med at slå røde og blå streger i kassejournalen!«

Han pulsedede konstant på sin pibe, så at kontoret stod i røg og damp. Af og til skar hans barske stemme gennem tågen: »Grethe, knaldfitte, kom her!« Dengang sagde man fornavn og De. Da vores rengøringskone engang udbrød: »Som De dog ryger, Clemmensen!« replicerede han: »Ja, De skal sgu' være glad for, at jeg ikke fiser, fru Hansen«. Han var blevet far til sit tredje barn i en moden alder, og det fik han selvfølgelig en masse sjofelt ud af.

Clemmensen var dog også et mandfolk. Engang var en chauffør fra Ringsted strandet i det tidligere Østtyskland. Han ringede hjem til os og fortalte, at han blev tilbageholdt af myndighederne. Clemmensen ringede med

det samme til Østtyskland og forsøgte på sit bedste skoletysk at få manden og godset frigivet. Om det lykkedes, husker jeg ikke.

Han ville gerne spille den fine mand, og hans popularitet i Ringsted kendte ingen grænser. Var der cigaretter i en pakke fra en FN-soldat i Gaza eller på Cypern, skulle smøgerne brændes i kulfyret, behørigt overvåget af modtageren og en af os, men efter Clemmensens ordre stak vi dem gerne to pakker under hånden. Havde jeg fået en ældre dame med ud i vejerboden for at undersøge en postpakke, vi havde oplagt til kontrol, trådte Clemmensen som på beregning ind og udbrød: »Jamen, Christiansen, De tænker vel ikke på at åbne sådan en lille pakke? Vil De straks udlevere den til den søde, gamle morlill!«

Brovægten

Jeg fik antydet, at vi to assistenter også deltog i andet arbejde. Det tør siges! Hele vores arbejdsdag gik faktisk med at veje. Da jeg i sin tid af personalechef Henriksen var blevet forflyttet til Ringsted, havde han nævnt, at der måske ikke var de store diæter ved toldstedet, men så var der jo en brovægt, som han sagde. Mon han vidste, hvad han talte om?

Der var ganske rigtigt en brovægt.¹ Den lå 100 meter fra toldkammerbygningen og stod i kontakt med os ved en klokke, der sad uden på vægten, så at vi kunne tilkaldes. Det skete jævnligt, året rundt og i al slags vejr. Normalt tog jeg min cykel og kørte derhen (det var kun Clemmensen, der havde

bil). Så holdt køretøjet, næsten altid en lastbil, allerede på brovægten. Døren til skuret, hvor vægten stod, blev låst op og vognen vejte.

Det foregik ved at føre lodderne på en vægtstang frem eller tilbage, indtil den balancerede, og derpå stikke en smal vægtbrik ind i en revne, trykke ned og tage vægtbrikken ud med den nu angivne vægt. Var lastbilen med læs, skulle den senere vejes tom eller omvendt. I så fald blev vægtbrikken lagt til side, bilens indregistreringsnummer og chaufførens navn noteret. Somme tider kunne der ligge et hav af vægtbrikker på det lille bord i skuret. Når ekspeditionen var færdig, fik kunden et eksemplar af vægtbrikken.

Havde jeg lige afsluttet en ekspedition, var cyklet tilbage, havde sat mig ved skrivebordet og skulle til at fortsætte det afbrudte arbejde, lød den infame klokke igen. Jeg skottede til assistenten. Han var optaget af en telefonsamtale og Clemmensen ligeså. Alt så måtte man afsted igen.

Det var i øvrigt Clemmensen, der var headmaster for alt det vægthalløj. Chefen for toldstedet var egentlig kongelig vejer og måler. Blev embedet ledigt, blev stillingen oplået, og enhver kunne søge det, men det blev efter sædvane altid besat af den næste toldforvalter. Jensen var dog ikke meget for denne ekstra chefstilling og havde overladt hele vejningen til Clemmensen. I 1963 opgav Jensen helt stillingen, som blev oplået på ny og besat med – Clemmensen!

Så kørte det bare deruda'. Vi kunne ikke få vejet nok, for det gav gode penge. Vi assistenter eller svende fik

hver 10 % af månedens omsætning. I september 1962 tjente jeg ligeså meget på vægten som i toldvæsenet. Det var nu også en af de bedre måneder grundet høsten. Jeg troede i min naivitet, at chefen skulle aflevere det meste af omsætningen til en eller anden myndighed som justervæsenet, men nej. Efter at de beskedne udgifter var dækket, gik det, der var tilbage, direkte ned i chefens lomme.

Taksterne for vejningen blev fastsat ud fra det vejede. Jo større vægt, desto

flere penge. Mange firmaer havde kredit og var på månedsafregning. Skete vejningen for den nærliggende vognfabrik, skulle køretøjet – som oftest med anhænger – vejes på 117 forskellige måder. Så kunne man snildt afsætte en halv times tid, og det gav ingen penge. Det gjorde det derimod, når færdselspolitiet havde taget en synder for overlæs. Så kostede det dobbelt. Vi havde somme tider endda lige vejet køretøjet forinden. Af en eller anden grund undlod politiet at standse last-

*Ringsted Toldkammer må betegnes det ukendte toldkammer. Det har faktisk ikke været muligt at opspore anden forevigelse af det end dette glimt på et gammelt avisudklip fra 1983, der viser den fbv. toldkontrollør Hans Clemmensen stående på sin elskede brovægt. Clemmensen, der i artiklen præsenteres som toldkammerets ubestridte diktator, fortsatte efter sin afsked med toldvæsenet som Ringsteds sidste kgl. vejer og måler.
(Foto: Dagbladet, Ringsted, 22. oktober 1983).*

bilerne i høstens tid, når de var tungt læsset med korn. Det var, som om kornet *skulle* i hus.

I høsten tog vi mange kornprøver, som regel af hvede. Vi stak et spyd op i flere af sækkene og lod kornet løbe ned i en beholder, som vi tog med over i vejerboden for at tage »hollandsk vægt« af det. Det skete ved hjælp af to små, fine kobberbægre. Det første fyldte vi med hveden. Når vi udløste en knap forneden, faldt indholdet ned i det mindre bæger, som vi holdt nedeunder. Så strøg vi med en lille, rund pind toppen af og kunne nu veje hveden. Hvis den holdt 128 pund hollandsk, var det en fin kvalitet. Prøven kom derpå i en plastikpose. Senere på dagen cyklede en af os op til et større kornfirma, hvor vi fik taget vandprocent af prøverne, og så skulle der skrives indberetning.

Engang imellem kom chaufførerne langvejs fra. En, der hed Osvald, kunne finde på at ringe klokken 16.30 og fortælle, at nu var han for hjemadgående. Det betød, at vi først kunne vente ham ved 23-tiden. Det tog sin tid dengang. Så kørte han op i Dagmarsgade, hvor vi boede, for at tage mig med. Hans vogntog fyldte hele gaden, hvilket vores værtinde syntes var vældig spændende. En sådan vejning gav selvfølgelig meget for overtid. Det var i øvrigt Osvald, der en dag, han holdt på brovægten i stegende hede, skyllede en bajer i sig i ét drag med ordene: »Jeg må jo ikke drikke, når jeg kører!«

Et par gange om året hændte det, at et fjerkræslagteri på Sorø-egnen skulle hente høns på Stevns. Høns fanges jo lettest, før de er stået op, og Ringsted lå dejligt midt imellem. Altså skulle der

ske tomvejning klokken fem, hvor en af os skulle være til disposition. Det var vi ret lede ved. Selve vejningen tog et minut og hvad så? Hjem under dynerne igen eller hen på kontoret og prøve at blunde mellem to stole? Vognen var først tilbage med hønsene om formiddagen. Det nyttede ikke noget, at Clemmensen truede: »Det bliver dyrt. Det bliver edderfløjteme dyrt!«

En sommersøndag i ferietiden, hvor jeg var ene i tjenesten, havde jeg planlagt at skulle til et idrætsstævne i København. Om lørdagen blev jeg ringet op af et Ringsted-firma, der laver Ribena, og som oplyste, at de absolut skulle have vejet nogle læs solbær søndag eftermiddag. Nu var gode råd dyre. Jeg satte min kone ind i brovægtens mysterier og var spændt, da jeg kom tilbage. Hun havde klareret det med bravur! Alle tre traktorlæs var blevet vejet på behørig vis. Det var også det år, hvor der kom store tankbiler fra England for at hente solbærssaft. De skulle helst passere grænsen uden problemer. Vi turde ikke forsyne lasten med en toldplombe, da det jo ikke var toldgods. Men vore vejerplomber så mindst lige så autoritetstro ud, og hver vogn fik sådan en. De kørte glat igennem. Det var jo længe før EU's forsendelsesformaliteter.

Andre vægte

Brovægten var kun en del af vejeriet. Ofte blev vi tilkaldt af virksomheder ude i byen, der skulle have vejet dette eller hint. Det kunne være kødfoderfabrikken, som lå uden for byen, der skulle have kontrolvejet noget fedt til

På toldelevkursus 1960. I årgangen skimtes mange senere kendte toldere, der nu er ved at nærme sig pensionsalderen. Carl Albert Christiansen sidder forrest i hvid skjorte og skrædderstilling. Blandt lærerne bag ham ses en række af toldetatens store skikkelser og ved et pudsigt tilfælde alle tre kommende tolddirektører. Fra venstre de to unge overtoldassistenter fra inspektoratet for omsætningsafgifter, Poul Rasmussen og Christian A. Nielsen, inspektør ved toldskolen Svend Petersen, toldinspektør Valter Parving og personalechef Jens V. Henriksen, der holdt elevernes skæbne i sin hule hånd. Generaldirektør for toldvæsenet i 1960 var Knud Korst. Ved hans død i 1962 blev Henriksen hans efterfølger og ved direktoratets oprettelse 1965 den første tolddirektør. Da han blev pensioneret 1975, efterfulgtes han af Parving, mens C.A. Nielsen som Parvings afløser blev den tredje og sidste tolddirektør (1981-1990), idet vi gemmer det nye dynasti af told- og skattedirektører til en bedre lejlighed. De øvrige lærere er overtoldinspektørerne Emil Larsen og Johan Kroman, toldkasserer H.C. Bruun og toldinspektør Knud Kofoed-Jespersen.

Kvindelige toldelever var et nyt fænomen i toldetaten, der indtil 1959 førte en stærkt

restriktiv politik over for kvindekønnet. I 1960 tog man så en gevaldig revanche, som det ses. De unge damer i tredje række er - idet redaktøren beklager datidens lidt rå initialer, som er umulige at opløse - H.L. Hansen, H. Øster Larsen, A. Petersen, L. Hvid Rasmussen, J. Petersen, H.J. Kammer Nielsen, B. Lauritzen, L. Jacobsen, G. Sylvester Hansen, B. Sønderup og J. Madsen.

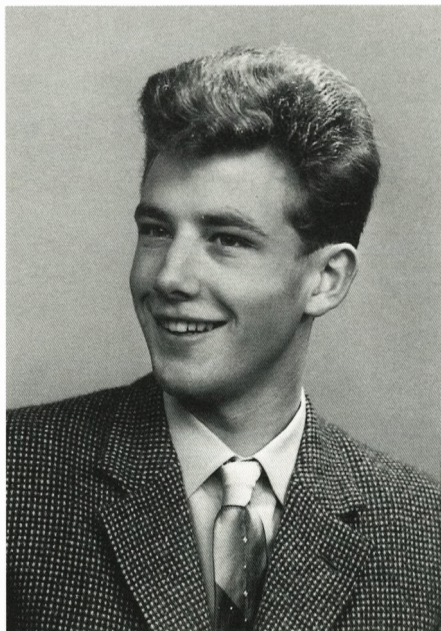
De mandlige toldelever er fra øverst til nederst, indbefattet de tre på lærerbænken, E. Hartung, N. Jensen, K. Gylling Hansen, A.W. Hansen, E. Hoffmann Hansen, F. Madsen, L.B. Hansen, B. Havris Nielsen, P.J. Søndergaard, L. Madsen, M.C. Madsen, M. Hilgaard, M. Pirchert, F. Christiansen, J.K. Jensen, H. Rasmussen, H.B. Nissen, J.M. Sørensen, H.H. Bandholm, E. Schmidt Hansen, J.B. Petersen, P.C. Laugesen, Ib Jensen, J. Andersen. På 2. række T.A. Gregersen, J. Jeppesen, E. Nielsen. På gulvet T. Brandbyge, E. Juul Pedersen, J. Hebo Nielsen, artiklens forfatter C.A. Christiansen, M.R. Johanson, S.J. Mortensen, S.F. Olsen, V. Viig Rasmussen og F.D. Hansen.

Redaktørerne takker Told • Skat-museet for såvel billede som identifikation af de mange lærere og toldelever.

udlandet. Så kørte en af os derud med kontorbussen fra Tinggade kvart over syv og gik ned i den store lagerhal. Når formanden – en kæmpe af et brød – så os, råbte han, så at det kunne høres over hele hallen: »Alle mand *veje* fedt!« Så kom folkene styrtende fra alle verdenshjørner og rullede tromlerne på vægten, der lå på gulvet. Vi skrev op, hvad hver enkelt vejede. De fleste omkring 2.132 kg.

Når vi var færdige omkring klokken otte, kunne vi som regel nå at komme med en af firmaets lastbiler, der skulle ud i fædrelandet for at opsamle døde dyr. Jeg har engang været med inde på en gård, hvor vi skulle have en død gris med på vejen. Vi havde fire fedtprøver med hjem. De skulle nu pakkes ind i brunt papir og forsegles med rødt lak, som vi fik til at smelte under et tællelys. Så blev det flotte signet anbragt midt i lakklatten. To af prøverne blev sendt til Steins Laboratorium, en tilbage til fabrikken, og en beholdt vi som kontrolprøve. Men nu skulle listerne tælles sammen, og der skulle afgives attest. Jeg husker, at den engelske attest begyndte med »This is to certify« og den tyske »Es wird hierdurch bescheinigt«. Det skete på spritduplikator. Det var jo længe, før der var noget, der hed fotokopimaskiner.

Ellers var der vejning på osteriet, hvor forvalteren var så hidsig, at han sparkede mejeristerne bagi, når det ikke gik hurtigt nok. Han blev nu også fyret. Eller på jernhandelen, når de skulle have metaller sendt til Kobe i Japan. Kornfirmaerne skulle have eocineret korn (hældt rødt farvestof i, så at kornet blev uegnet til menneske-

Carl Albert Christiansen som ung (foto: Inger Poulsen, Horsens).

føde), og vægten læses af før og efter behandlingen. Eller vi blev ringet op af forvalteren på D.L.F., der hed Freund. Så satte Clemmensen i med at synge: »Ein Freund, ein guter Freund« fra filmen *De tre fra Benzintanken*. Det betød jo forretning. Derfor kunne de to af os tit være ude, mens den tredje passede brovægten. Var han optaget af noget (det kunne være noget, der havde med told at gøre!), blev Grethe sendt på brovægten.

En dag besluttede en godsejer fra omegnen, at han ville have vejet alt sit kvæg. Der var gået sygdom i noget af det, og der kunne blive tale om et større forsikringsbeløb. Denne godsejer var i øvrigt Ghita Nørbys første mand. En tidlig, råkold morgen i april blev jeg sendt af sted og vejede kreatu-

rer hele dagen. Det skete i en stald, hvor hvert dyr blev ført hen til en vægt. Det skulle så et trin op på vægten for at blive vejjet, men se om dyret ville. Gårdens folk havde et elektrisk apparat, hvormed de »kildede« dyrets haser, og så kan det nok være, det kom op. Somme tider udover vægten, og så måtte vi begynde forfra. Jeg stank af kreatur, når jeg om aftenen vendte træt hjem. Aldrig har et bad gjort så godt.

Andet end vejning

En af os mødte altid klokken syv af hensyn til brovægten. Lidt senere kom Kaj Luftpost flyvende med dagens postpakker, som vi gennemgik for at se, hvilke der skulle lægges op i postskabet i vejerboden. Af det øvrige arbejde kan nævnes, at vi hvert år ekspederede 12 Fiatbusser på karosserifabrikken, der havde bygget dem op fra chassier. De var købt af en vis præst i en mindre by ved Esbjerg. Ingen byttehandel, ingen vurdering, men kontant betaling!

Somme tider aflagde nogle af byens spidser toldkammeret en lille visit. De fleste var Clemmensens gode venner. De havde for resten nogle varer, de lige skulle have afhentet. Hver gang havde de glemt, at der skulle udfyldes klareringsangivelse, indførselsanmeldelse og den slags. Så sagde Clemmensen altid til os: »Kan De ikke lige ordne de par småting!« Selvfølgelig kunne vi da det. Clemmensens venner var jo også vore venner – næsten.

Vi fandt en tilforladelig toldposition og opdelt værdi og vægt efter forgoftbefindende. Var der for meget småskidt

imellem, blev det angivet efter hovedpositionens tarif. Af en eller anden grund fik vi altid sjusset os frem til noget, der ikke var helt forkert, for vi fik aldrig nogen negative reaktioner fra Danmarks Statistik, der ellers var emsige nok, hvis værdi og vægt ikke passede sammen.

Imens sad Clemmensen og underholdt sig med sine venner, indtil brovægten kaldte, og han måtte lette sig. Det var meget hyggeligt. Årtier før serviceringen af publikum fandt vej til idékataloger og grundsætninger. Én gang havde jeg dog et større sammenstød med ham. Jeg mente modsat Clemmensen, at vi drev venskabet for vidt, når vi udfyldte papirerne for Ringsteds største jernstøberi. Jeg vidste, at firmaet havde fået en kontormand, der også tog sig af klareringer, og sluttede med at sige: »Ellers går det ud over vejningen!« Det argument bøjede han sig for.

Tit hang al denne vejning mig langt ud af halsen. Penge er ikke alt. Vi var to unge assistenter, der begge havde været toldelever i Horsens, hvor man ganske anderledes granskede paragrafferne. Toldforretningerne skulle jo passes, nogle oms- og benzineftersyn udføres, og så måtte aftenerne tages i brug, når noget skulle afsluttes. Når regnskaberne for byens restauranter skulle gennemgås i marts måned, sad vi hver aften til midnat og »lignede«. Indtil 1971 var der en særlig afgift på de såkaldte stærke drikke. Af og til fik vi en afløser, der var udstationeret hos os et par måneder. Så kunne vi komme til bunds i sagerne, men han blev også sat til at veje indimellem.

Det var sjældent, at der kom skriftlige forespørgsler, men skete det,

blev de som regel besvaret telefonisk for at undgå at spille tiden med unødigt skriveri. Fik vi en forespørgsel, vi ikke kunne svare på, prøvede vi at slå op i vores reglementer. Som regel uden at finde svaret. Vi havde jo heller ikke tid til at sidde og nørkle med problemet alt for længe. Fandt vi et svar, vi mente holdt, var Clemmensen der straks: »Pas nu på, pas nu på!« Han inddelte forespørgslerne i skidt eller kanel, afhængig af, om de havde med store penge at gøre eller ej. Så traf han lynhurtigt en afgørelse på stedet.

Vidste han det heller ikke, ringede han sporenstregs til tolddepartementet eller til det nyoprettede tolddirektorat, hvor han havde sine forbindelser. Var det så uheldigt, at han fik fat på en medarbejder, han ikke kendte, og som ikke umiddelbart kunne svare, var Clemmensen over ham som en ulv: »Der sidder De og kalder Dem ekspert på Deres lille, begrænsede område! Hvad med os andre herude i marken,

der både skal være inde i told, oms, forbrugsafgifter og Fanden og hans pumpestok?« Det lille bierhverv, der optog os meget, nævnte han kun flygtigt. »Ring tilbage, når De har fundet ud af det. Farvel!«

I 1967 blev jeg, da momsens var indført, udstationeret til Køge, og i 1968 forflyttet til Horsens. J.E. Jensen kom til Vejle. Ringsted Toldkammer skulle nedlægges, selv om Clemmensen strittede imod med næb og klør. Han opsøgte Parving, men lige meget hjalp det. En kort overgang kom han vistnok til Næstved, men han kunne ikke undvære sin kære vægt og søgte sin afsked i toldvæsenet. Jeg mindes stadig hans formaning, som han indprentede os: »Gå aldrig i for små sko. Der bliver sgu' kun ris til Deres egen ...«. Det råd har jeg fulgt lige siden.

1. Jf. Vagn Vinjes skildring af de københavnske brovægte i Zise 1988 s. 53-56.

Fuldkommen til betlere at blive Det københavnske og det odenseanske borgerskabs protest mod acciseforord- ningen af 1650

af Christian Larsen

I juni 1650 blev der holdt stændermøde i København i anledning af prins Christians valg til tronfølger. Samtidig drøftede man rigets økonomisk vanskelige situation, bl.a. hvordan man kunne skaffe midler til betaling af rigets gæld. Der var udbredt enighed om, at man ikke ville bebyrde bondestanden med flere landeskatter. Man måtte derfor søge efter nye indtægtskilder, og tanken faldt på forbrugsafgifter (konsumtionskatter). Her kunne man hente inspiration fra udlandet, hvor sådanne afgifter under navn af accise havde været kendt og anvendt længe. Senest havde Brandenburg i 1641 og England i 1643 indført accise.

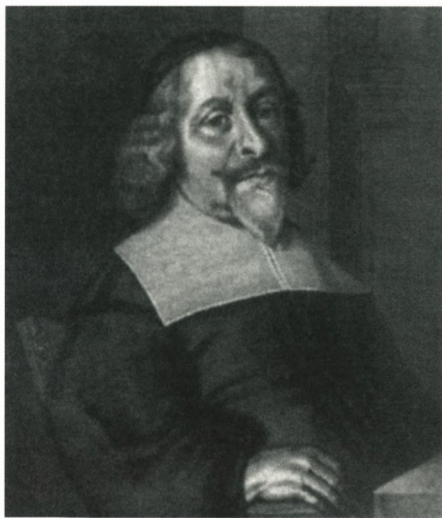
I august 1649 havde Frederik 3. foreslået en almindelig konsumtionsafgift, men ideen havde mødt stærk modstand i rigsrådet og blev følgelig ikke til noget. Forslaget blev igen forelagt for rigsrådet i juni 1650, »om icke consumptionsmiddel kunde bevilgis, eller adelen ville paa 10 aars tjd affstaa den frjhed, de haffue met axcisen paa wjn oc øl«. ¹ Blandt rigsrådets medlemmer var der betænkelighed ved at pålægge befolkningen endnu en afgift, og Christen Skeel henviste til oprøret i

Napoli 1647-48 som følge af pålagte kornafgifter. Endvidere var der vanskeligheder ved at få adelen og gejstligheden, der var fritaget for accise, til at opgive deres frihed i en årrække. Skeel noterede i sin dagbog, at han frygtede, at de to stænder ikke ville gå med til det, »thj for nogle faa aar, der de derom bleffue anmodede, suarede de, att de haffde snarere forhaabtis, att rigens raad skulle haffue hiolpet til deris privilegier att forbedre end formindske. De ville icke betage deris børn oc effterkommere den frjhed, som deris forældre dennem haffue effterlat«. Rigsmarsk Anders Bille talte også om en konsumtionsafgift, men tilføjede: »nogit anded, vnder et anded naffn«. ² I august enedes rigsrådet om at opgive en almindelig konsumtionskat og »kun« pålægge en femårig accise på dansk øl og brændevin. Man beskattede ikke malten, men den solgte, hjemmebryggede eller hjemmebrændte vare, hvor der skulle betales en afgift på 10 sk. pr. tønde. ³

Københavnerne holdt kongen fast på håndfæstningen

Forordningen blev trykt og forkyndt på landets rådhus i begyndelsen af november. I København skete det den 19. november. Dagen efter samledes en stor del af det københavnske borgerskab og udfærdigede et andragende om fritagelse for accise. Henvendelsen, der var underskrevet af 139 borgere, blev samme dag overrakt byens borgmestre og rådmænd, der straks viderebragte andragendet til rigsrådet senere samme dag.

Borgerskabet lagde ud med at erindre kongen om Christian 4.s åbne brev fra 1645, der tilsagde borgerskabet, at kongen ville tænke på, hvorledes borger-

Både i 1650 og i 1660 var Københavns borgmester Hans Nansen at finde blandt borgerskabets ledere. Som tak for sin støtte til kongen ved enevældens indførelse blev Nansen præsident i København samt assessor i Statskollegiet og i Højesteret. Stik af Albert Halweg 1668 (Det Kgl. Bibliotek).

skabets »hannndtering och næring till landtz och wandtz forbedris och beneficiis kunde«. Endvidere trak man Christoffer af Bayerns stadsret for København 1443 frem. Den gav byens borgere toldfrihed, en stadsret der af de efterfølgende konger – også Frederik 3. – var blevet godkendt ved håndfæstningerne. Borgerne var derfor blevet noget overrasket, da de dagen før havde fået oplæst forordningen – også fordi de ikke var bekendt med, at de var blevet spurgt om »nogen anmoeding om forslag till rigetz besueringers forletelse«.

Derfor bad de byens styre søge foretræde hos kongen og anmode om, at de »welherbrachte eldgamle och confirmerede privilegier saawelsom andere kongelige breffue effter hans ma. håndfæstningss 2. og 39. articuler vdi fuld- magt naadigst wille erholde«. Håndfæstningens § 2 slog fast, at kongen ville holde rigets indbyggere ved lov, skel og ret, friheder og privileger samt ikke at handle imod disse. Indholdet i § 39 var: »Jtem skulle wi holde wore breffue wed fuld magt, desligeste ochsaa wore forfædres fremfarne konningers vdi Danmark breffue wed magt«. Borgerskabet bad således kongen om at overholde gældende lov!

København havde i de senere år lidt under store skatteudskrivninger i Christian 4.s regeringstid. Det ville derfor falde borgerskabet tungt at skulle udgive accisen. Borgerne mente, at de ville »fuldkommen till betlere bliffue, thi næringen och fortiennisten for borgerskabet her vdi dene haarde och megit besuerlig dyre tid er meget ringe och dagligen io mehre och mehre aftager«. Borgmestre og råd skulle

ansøge om, at de københavnske borgere blev fritaget for accisen ligesom adelen, gejstligheden og de kongelige tjenere. Men hvis accisen blev udstrakt til alle stænder i hovedstaden, ville borgerne »iche alleniste lig wid addelen och geistligheden sampt andere effter woris formue pro cento vnnderdanigst willigen vdgiffue, men endoch med woris lifff och blod, naar begieris till rede werre«. Borgerskabets standpunkt var klar: ingen stand skulle fritages for nye pålæg.⁵

Samme dag affattede borgmestre og råd en skrivelse til kongen, hvor de bakkede borgerskabets andragende op, »at eders kong. maytt. allernaadigst aff kongelige naade och mildheedt wilde behage, at eders maytts. throe lydige borgerschab motte ey medt denne paabudne accise betyngis, mens derforre ... fri bliffue, paa det at de iche dermed (det gandsche riige till største schade) worder ruinerit och forderffuit«. ⁶

Rigsrådet ville ikke give efter for pression

Den 21. november diskuterede rigsrådet skrivelserne i kongens nærvær. Skeel mente, at selvom det var »en stor forseelse« og »kunde regnis til en meutation, jded de ved forsamlinger oc stemplinger med haarde oc vbequeme ord, saasom jmod løffte, jtem mod christelig billighed, skriffuer oc supplicerer jmod ded, Kong. Mtt. med samptlige rigens raad decreterer oc forordner, oc griber de andre stender oc Kong. Mtt. tienere an«, skulle man fare med lempe, »thj tiderne kand icke taale stor haardhed«. Borgmestre og

råd skulle i kongens nærværelse have at vide, at »huor ont ded gjør Hans Kong. Mtt., som altjd haffuer søgt den borgerlig standz velferd oc forbedring, att de hans forordninger icke anderledis respecterer«. Skeels holdning var klar: man gav ikke efter for pression. Desuden gjaldt accisen for alle stænder i byen, som købte i pottetal, hvorfor borgmestre og råd ikke skulle styrke borgerskabet i deres klage, men tværtimod fraråde en sådan, »thj var rigens tilstand icke saa tung, skulle ded icke haffue bleffuit begiert«. ⁷

Københavns statholder Joachim Gersdorff talte den 23. november med de to øverste borgmestre, Hans Nikkelsen Lundt og Hans Nansen, som undskyldte og gav borgerskabet skylden. Nikkelsen Lundt undlod dog ikke at påpege, at i andre lande, hvor en sådan accise blev pålagt, var ingen stænder blevet forskånet. Gersdorffs samtale bevirkede, at borgmestre og råd to dage senere indgav en undskyldende skrivelse til kongen, men bag de mange undskyldende ord stod man fast på, at ingen stand skulle forskånes. ⁸ Frederik 3. bad rigsrådet komme med forslag til et svar, og ved de to ældste borgmestres audiens hos kongen om eftermiddagen den 25. november udtalte han sig i overensstemmelse med rigsrådets forslag.

Borgmestrene fik at vide, at kongen ved de første skrivelser var blevet »nøgit altererit«, fordi de var affattet på »en seldsom oc vtilbørlig manere«, idet de holdt ham fast på hans håndfæstning. Det tilgav kongen dem imidlertid, fordi de nu undskyldte sig. Men borgerskabet havde besværet sig, før nogen havde betalt accise, og derfor

kunne kongen ikke straks kalde forordningen tilbage. Kongen ville dog hjælpe, hvis noget i fremtiden kunne være borgerstanden »v-lideligt«. Afsluttende fik de to borgmestre at vide, at havde borgerskabet ansøgt på en venligere måde, »kunde de langt mere dermed haffue erlanget«. ⁹

Lighed for skatteloven

Tre dage efter irrettesættelsen af de københavnske borgere udfærdigede borgerskabet i Odense et andragende til byens borgmestre og råd. ¹⁰ Anledningen var som i København oplæsningen af acciseforordningen den 27. november. Borgerne mente, at »Da dersom saadan ny Accise skulle Continuere, wilde det foraarsage den fattige borgerlig stands ... Største Ruin och Wndergangh«, og de henviste til, at byen havde været nok bebyrdet med skatter og indkvartering. Borgerne ville derfor have bystyret til at søge kongen om, at forordningen »Maatte ophøre, Eller med Sine Circumstantiis Naadelig formildis« og – ligesom københavnere – betonedede man lighed ved skatteudskrivning: »Borgerschabet Ey aleene dermed at betyngis«. Det odenseanske andragende fik dog ingen videre betydning, da den københavnske henvendelse var blevet afvist tre dage tidligere.

Selvom andragenderne ikke medførte de ønskede afgiftslettelser, er aktstykkerne alligevel interessante. De viser, at i 1650 var kontakten inden for borgerstanden dårlig, og at de to byers borgerskab ikke formåede at samarbejde. Det skulle blive anderledes ti år senere, hvor en enig borgerstand med held fik gennemført deres krav om lighed for skatteloven uanset stand og privilegier.

1. Rigsarkivet. Christen Skeel, privatarkiv nr. 6340. Dagbog ført i rigsrådet 1649-1659 fol. 70
2. Skeel dagbog fol. 70, 72-73
3. C. Rise Hansen (udg.): Aktstykker og oplysninger til rigsrådets og stændermodernes historie i Frederik III.s tid I. Kbh. 1959 s. 352, jf. Kancelliets Brevbøger 1650. Kbh. 1995 s. 381-85
4. C.F. Wegener (udg.): Aarsberetninger fra Geheimearchivet II: Danske Kongers Haandfæstninger og andre lignende Acter. Kbh. 1856-60 (genoptrykt 1974) s. 112, 117
5. Aktstykker s. 465-68
6. Aktstykker s. 469-71
7. Skeels dagbog fol. 135-36
8. Aktstykker s. 474-76
9. Aktstykker s. 440-41, 476. Skeels dagbog fol. 140-41
10. Johan Jørgensen: Odense borgerskabs indlæg til borgmestre og råd 28. november 1650. Historisk Tidsskrift 1980 s. 337-39

I krigens skygge – Danmark anno 1653

af Leon Jespersen

Anmeldelse af Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold i uddrag. Udgivet ved Ole Degn af Rigsarkivet 1653. Kbh. 2000, 555 s., kr. 384.

Udgivelsen af *Kancelliets Brevbøger* fra adelsvældens tid nærmer sig nu sin afslutning. Brevbøgerne indeholder de udgående breve fra Danske Kancelli, der frem til 1660 var centraladministrationens fælles ekspeditionskontor. Brevene rummer stort og småt fra datidens samfund. Man kan blandt andet finde breve om skatter og toldpålæg; embedsmænd rundt om i landet fik ordrer, der skulle udføres eller bekendtgøres, vi finder oplysninger om personer, varer, priser, lønninger samt mange lokal- og kulturhistoriske informationer. Ikke så sært at både rigs-, lokal- og personalhistorikere ser brev-bøgerne som en guldgrube.

Kancelliets Brevbøger har med rette undertitlen »vedrørende Danmarks indre forhold«, men mange af brevene var præget af udenrigspolitiske forhold. Det gælder ikke mindst brevene fra 1653, der nu foreligger trykt. Mange breve vedrører ikke alene forholdet til arvefjenden Sverige, der ved Den Westfalske Fred i 1648 fik områder i Nordtyskland. Militært var det et mareridt for Danmark, der nu kunne blive løbet over ende fra syd og

øst, sådan som det var sket kun ti år tidligere under Torstenssonfejden (1643-45). Nu lurede en ny fare. Da England i 1651 udstedte de såkaldte navigationslove, der bestemte, at varer til og fra England kun måtte transporteres på engelske eller på pro-ducentlandenes skibe, udløste det den første af flere handelskrige med Nederlandene, datidens anden maritime stormagt. Danmark var knyttet til Nederlandene, så man frygtede engelske angreb og invasionsforsøg.

Allerede ved årets begyndelse skinnede krigsfrygten igennem. Den 6. og 7. januar blev der sendt breve til lensmændene i Sjælland, Jylland og på Fyn om, hvordan deres landsdele bedst kunne sikres mod fjendtlige angreb. Krigsfrygten varede året ud. Der udgik breve om anlæg af forsvarsværker og skanser forskellige steder for at hindre landgang. Hammershus skulle forbedres og Bornholm sikres mod angreb. Rundt om i riget skulle man kontrollere bavner, vagt- og alarmpladser, og i det hele taget efterse forsvarsberedskabet. Fæstninger blev forstærket med soldater, skyts og ammunition, og der blev flyttet rundt med hærafdelinger, så der kom fodfolk og rytteri til Øresundsregionen. Der blev arbejdet ved fæstningerne i blandt andet Helsingborg og København, ligesom Sjælland blev inddelt i kvartaler

med hver sin kommissær. Flåden blev bestykket og udsendt, og i 1653 kom der flere forordninger om organiseringen af fodfolk og rytteri.

Krig, skatter og andre pålæg hører nøje sammen. Fire år senere – i 1657 – foreslog rigsråd Gunde Rosenkrantz at samle kræfterne, imødegå faren fra Sverige og yde penge, for »foruden skat og udgift taler man forgæves om krig«. Og da enevælden i Danmark i 1665 fik sin »grundlov«, Kongeloven, blev kongens beskatningsret begrundet med, at lande kun kan sikres med krigsmagt, og at krigsmagt₂ kun kan betales ved hjælp af skat. Samme tankegang møder vi i 1653. Den 1. maj 1653 blev der udsendt et åbent brev til undersåtterne om soldaterudskrivning med begrundelsen, at forsvar er forgæves, med mindre der tænkes på midler, hvorved man kan₃ indsamle penge, man kan have i forråd.

For told- men især for skattehistorikere er 1653 et »godt« år. Det vrimler med skattepålæg, og flere af dem kan sættes i forbindelse med, at man befandt sig i krigens skygge. Den første skat i 1653 forfaldt til betaling i slutningen af februar. Det var en skat på hartkorn og rentepenge, og den var på flere måder bemærkelsesværdig. Den blev udskrevet den 17. januar 1652, og der skulle betales en sletdaler for hver 100 rigsdaler, man havde på rente. Desuden otte skilling af hver tønde hartkorn frit (dvs. privilegeret) jordegods, man ejede. Rentepengeskat var af forholdsvis ny dato, og beskatning af fri jord var også noget usædvanligt. Ydermere blev den udskrevet for en tre-årig periode.

Skattefriheden var et af den danske

adels mest værdifulde privilegier. Adels bønder kunne kun beskattes med det adelige rigsråds samtykke, og en beskatning af adelen selv krævede dens samtykke. Beskatning blev i 1600-tallet opfattet som noget ekstraordinært, og skattebrevene rummede derfor en begrundelse for udskrivningen af hver enkelt skat. Men det var helt ekstraordinært, at adelen indvilgede i en selvbeskatning, og adelen fik da også brev på, at dens bevillinger ikke skulle skade dens privilegier, men blev opfattet som en godvillig kontribution. De skrantende statsfinanser og den usædvanlige situation fremgår af, at adelen ikke alene havde accepteret denne skat på frit jordegods. Den godkendte også, at dens bønder blev pålagt militære byrder, der kunne reducere bondens ydelser til den adelige godsejer.

I fredstid havde Danmark kun små styrker under våben; og Torstenssonfejden 1643-45 havde vist, at Danmark ikke kunne imødegå et uventet angreb, men behøvede et større, stående beredskab. I 1653 finder man breve om landeværn – eksercits af den voksne, mandlige bondebefolkning – udskrivning af soldater, ligesom rytteriet blev forøget ved den såkaldte sognerytterordning, hvor der blev stillet en hest pr. sogn. I foråret 1653 udgik der breve til Jylland, Sjælland og Skåne om, at sognerytterne skulle have ti slette daler til støvler og uniform og en daler til krudt og forplejning, når de mødte til mønstring. Bønderne i soldaterlæggen skulle derfor betale 11 mark og 4 skilling pr. læg eller 2 mark og 4 skilling pr. helgård. Hos militærhistorikeren K.C. Rockstroh kan man læse rigsrådets forslag om, at bøn-

dernes rytterhold skulle afløses af en pengeskat. Det protesterede adelens repræsentanter, landkommissærerne, imod med begrundelsen, at bønderne havde bevilget ryttere og ikke en skat.

Det nye forsvar repræsenterede en ny skattebyrde. For eftertiden er det et ejendommeligt fænomen, at Fyn en overgang havde sin egen hærordning, der iøvrigt mindede meget om den, der gjaldt i det øvrige land. Den fynske ordning kom før de andre landsdeles, men forskellen skyldtes også en form for selvtilstrækkelighed, provinsialisme eller regionalisme. Idag betaler vi i hele landet skat uden nogen præcis modydelse. I 1600-tallet måtte hver skat begrundes, men samtidig var der en modvilje mod at betale til formål, der kom andre landsdele til gode.

En nationalfølelse i moderne forstand, som vi kender den efter Den Franske Revolution, eksisterede ikke i 1600-tallet. Man definerede sig nok negativt i forhold til andre lande, og ordet »patriot« blev tit benyttet i 1600-tallet; men i vid udstrækning følte man sig knyttet til landsdelen. Det ses også af forsvarsordningerne. Landeværnet var beregnet til forsvaret af den enkelte landsdel og måtte ikke uden videre benyttes uden for landsdelen.

Omvendt blev en enkelt landsdel pålagt byrder til lokale formål. Eksempelvis skulle bønderne i Helsingborg len den 19. marts 1653 betale 16 skilling om ugen til de soldater, der arbejdede ved Helsingborgs fæstning. Fæstningerne blev i vid udstrækning set som et gode, som landsdelens indbyggere nød godt af, og som især de skulle levere arbejdskraft, mad eller penge til. Det var også tilfældet, da der

den 4. juli udgik et brev til fynboerne om en graverskat. Ved anlægget af Stribsodde fæstning skulle der stilles to karle i to måneder eller betales en daler om ugen for hver karl til anlægsarbejdet.

Foruden landeværnet fandtes der også en landmiliti af udskrevne soldater. Den 5. maj kom en forordning om militsen, hvor det bla. blev fastslået, at hver læg bønder årligt skulle give den udskrevne soldat fem mark kurant og seks skilling dansk til sko, krudt og lunter foruden noget i hans knapsæk med fem eller seks skilling til øl, når han ekserceres, så længe han er under fanen.

Den 12. august 1653 udgik der skattebreve om en almindelig landehjælp til at »kontinuere den ringe militie« og til udrustning af flåden. Statsmagtens kontrolforanstaltninger fremgår med al tydelighed. Skattemandtallet skulle forfattes efter sognepræstens angivelse. Ingen tjenestekarl, søn eller dreng måtte rejse, før han havde betalt, og på det nye sted skulle han kunne bevise, hvem han havde betalt. Kun adelens ugedagsbønder, der boede ved adelige sædegårde med avl, og som havde været fri fra Arilds tid, samt bønder, der var forarmede og kunne fremvise tingsvidner med lensmandens påskrift, måtte fritages. Lensmændene skulle kontrollere, at ingen uretmæssigt blev regnet for ugedagsbonde.

Med hensyn til told finder man naturligvis breve om blandt andet Øresundstolden, bådsmandsvåningstold, heste- og øksen-, Skt. Annæ- og kommissarietolden. Men også mindre kendte og lokale forhold kan man få indblik i. Eksempelvis fik Århus-bor-

gere den 1. juni 1653 bevilling til at opkræve told af ind- og udgående varer til reparation af havnen. Og i Rønne fik borgmestre og råd den 24. februar bevilling til at oppebære heste- og øksentolden til reparation af havn og skibsbro. Det helt store toldspørgsmål i 1653 var imidlertid ophævelsen af redemptionstraktaten fra 1649 med Nederlandene. Med denne traktat opnåede Nederlandene toldfrihed for egne skibe samt medførte varer mod en årlig afgift på 350.000 gylden. Traktaten blev ophævet i 1653 ved den såkaldte recessionstraktat, og man vendte tilbage til Christianopoltraktaten fra 1645. Ifølge denne fik Nederlandene og nogle andre lande reduceret told. I *Kancelliets Brevbøger* finder man et brev af 11. juni 1653 til tolderne i Sundet, at Danmark og Generalstaterne var blevet enige om, at man skulle vende tilbage til toldsatserne fra før redemptionstraktaten.

Ovenstående viser blot nogle af de aspekter ved skatte- og toldpålæg, som brev bøgerne kan belyse, men de kan benyttes til mange andre formål. Det er derfor prisværdigt, at Ole Degn er i stand til at levere et bind hvert år. Brevene bringes i uddrag og med en række forkortelser; men alligevel fylder

alene dette års breve 435 sider. Hertil kommer ikke mindre end 117 sider med ordliste og registre. Sidstnævnte består af et person-, et sted- og et sageregister, der er lavet utrolig grundigt. Med hensyn til ordlisten dækker den bindene 1646-1653 og rummer ord, der ikke anses for umiddelbart forståelige, enten fordi der er tale om fremmedord eller om ord, der er gået af brug. Med bindet om 1653 foreligger det 32. bind i rækken, og det siger noget om behovet, når de første 23 bind er udsolgt. De trykte brev bøger bliver flittigt benyttet og citeret, og det er slående, at der refereres langt mindre til de endnu utrykte brev bøger. Det understreger relevansen af kildeudgivelser.

1. Gunde Rosenkrantz: En Patriots Trohietige Erindring. Kbh, 1657, blad E iiiij.
2. J. Himmelstrup & J. Møller (udg.): Danske Forfatningslove 1665-1953. Kbh. 1958, s. 17, punkt V.
3. Corpus Constitutionum Daniae. Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve Danmarks Lovgivning vedkommende, udg. ved V.A. Secher, bd. VI. Kbh. 1918, s. 92; jf. s. 106.
4. K.C. Rockstroh: Udviklingen af den nationale Hær, bd. 1. Kbh. 1909 s. 218.

Middelalderens skatter

af Mikael Venge

En tysk klerk, Adam af Bremen, har æren af at have indledt Danmarks middelalder. Adam skrev sit værk om det hamburgske ærkesædes historie i 1070'erne, og han påberåber sig mange steder sine samtaler med den danske konge, Svend Estridsen (1047-1074). Antagelig har Adam været sendt til Danmark i politisk øjemed. Danmark udgjorde endnu på dette tidspunkt en ikke særlig medgørlig del af den Hamburg-Bremenske kirkeprovins, og Adam refererer et sted til nogle forhandlinger ved Ejderen med danerkongen, som han selv kan have deltaget i. Forhandlingerne forløb for så vidt gunstigt bortset fra, at Svend Estridsen »dog ikke kunne tales fra sin hang til vellevned og kvinder – laster, der er medfødte hos disse vilde folkeslag«, hedder det.

Svend Estridsen er den første, historiske skikkelse, der træder lyslevende frem i Danmarkshistorien. Takket være Adam af Bremen kender vi Svends opvækst, hans kampe mod politiske rivaler og i hvert fald hans kirkepolitiske dispositioner. Desuden hans ægteskab med en svensk kongedatter, skilsmissen fra hende og hans mange løse forbindelser, som Adam vier stor opmærksomhed. Alt sammen nok til, at 1060'erne, da Svend Estridsen sad som etableret danerkonge, traditionelt er blevet betragtet som afslutningen på den mere sagnagtige vikingetid og begyndelsen af den historiske epoke,

som vi betegner middelalderen. Hverken kong Svend eller den tyske klerk, der tegnede hans portræt, havde selvfølgelig nogen fornemmelse heraf. De levede intenst i deres egen samtid, som vi gør det i vores. I grunden er der også noget meget moderne over Svend Estridsens affable svar, som Adam af Bremen refererer dem. Bag den ydre elskværdighed mærkes tydeligt, at monarken bestandigt undviger den ivrige klerks konkrete forslag. Taktikken er ikke så forskellig fra vor tids politik. Selv om forskellene mellem Svend Estridsen og Poul Nyrup Rasmussen eller Fogh måske springer mest i øjnene, varetog de fundamentalt Danmarks interesser på samme måde.

At tæppet lidt abrupt går op midt i 1060'erne, har påduttet historikerne en ufrivillig rolle som strudsen Rasmus. Man lukker øjnene for, at der fandtes en Danmarkshistorie i århundrederne før, den tyske klerk opsøgte og krydsforhørte Svend Estridsen. Eftersom vi ikke tilkender magister Adams gåsefjer magiske kræfter, må vi slutte, at Danmark eksisterede længe inden, han skrev sin krønike, men mangelen på vidnesbyrd tvinger os til at starte med ham. Synspunktet får konsekvenser også for beskatningen.

Helt uden magi var mødet mellem Svend Estridsen og magister Adam dog ikke. Vel var Danmark blevet kristnet 100 år tidligere – et trosskifte, der sikkert har mindet om den ret afslappede

overgang fra katolicismen til Luthers lære i 1520'erne og 1530'erne – men det var først i 1060'erne, at den nye kirkeorganisation blev lagt i faste rammer. Med kirken holdt også skriftligheden sit indtog, hvor man nok hidtil havde nøjedes med, hvad stormændene vedtog på tinge, og hvad kongehusets huskarle bar i minde. Gennem kirkens privilegier træder det verdslige samfund os i møde. Ikke mindst de mange skatter og afgifter, som de nygrundede kirker og klostre søgte fritagelse for. Det er forklaringen på, at vi ikke kan sætte år og dag på indførelsen af skatterne i Danmark. I hele middelalderen ser vi myndigheder og skatteydere jonglere adræt med ydelser i mange former: høns, gæs, får, svin, okser samt frem for alt korn, rug, byg og havre, der udgjorde fundamentet under middelaldersamfundet. Også møntvæsenet debuterede omkring år 1000, men helt op til reformationen indløb de fleste skatter endnu i levnedsmidler. Der er ingen grund til at formode andet end, at systemet har eksisteret også i jernalderens, bronzealderens og stenalderens Danmark, men her må vi ligesom Rasmus nøjes med buskadssets mørke.

Skatterne hvilede på jorden og dens dyrkere. Igen skal vi helt frem til reformationen for at finde antydninger af, at skatteyderne ejede eller drev en gård. Fæstemål var den mest udbredte dyrkningsform, bønderne flyttede tilsyneladende ubesværet rundt og slog sig ned, hvor de fandt et stykke jord, som var til leje. Skattemyndighederne hæftede sig naturligt nok ved personen, der ydede skatten. Danmarkshistoriens første skatteydere optræder i Kong Valdemars Jordebog fra 1230'erne, også en

enkelt kvindelig, Agathe, der tilsyneladende ejede en større gård i Hornshered. De fik mange efterfølgere, men har også haft mange forgængere.

Skattemyndighedernes opfindsomhed gennem tiderne kan bedst betegnes grænseløs. Bønderne var det primære skatteobjekt, fulgt af købstadsborgerne, der beskattedes af hver husholdning eller »madskab«, men med visse variationer kan man i hele middelalderen nikke genkendende til senere tiders pinsepakker, tvungen opsparring, brandskatning af de formodet rige og løfter om at skåne de fattige. Middelalderens frie bonde er et fantom, der aldrig har eksisteret.

Skattefrihed eksisterede, bevares, men nok mest i den form, at den var så indlysende, at den blev opfattet ikke som skattefrihed, men naturens orden. Graden af fattigdom kunne diskuteres. De små bønder, der ikke avlede korn og kun havde en enkelt ko, skulle ikke betale skat, hedder det. I praksis har man nok udvist en betydelig fleksibilitet. Når det gjaldt stifelsen af Maribo kloster, kunne man udskrive en skat på 1 penning af samtlige mænd, kvinder og børn over 16 år. Lignende improviserede skatter er utvivlsomt forekommet til alle tider. Man tænke blot på Valdemar Sejrs bortførelse i 1223 og fremskaffelsen af den kolossale løsesum. Plovskatten eksisterer i 1230'erne, men om den er indført for at løskøbe monarken vides ikke.

Notorisk skattefrie var middelalderens få lønslaver. Efter reformationen lønnedes bisperne – nu gode luthere – temmelig rundhåndet af kongens kammer. Også skovfogeder, skytter samt hele hoffets personale fik

gager i penge, som ingen drømte om at beskatte. Men heller ingen regel uden undtagelse. Allerede under Christian I kendes en særskat af »de højlærde«, universitetets professorer. Nutidens hårdt plagede statsansatte bør ikke skele misundeligt til middelalderen, i det mindste hvad skatterne angår.

Velan – kirkens mænd, middelalderens akademikere, var vitterligt skattefrie. På papiret. Men for det første lod magthaverne ugenert mange regninger gå videre til den rige gejstlighed såsom underhold af væbnede svende, heste og sågar hunde. Dernæst havde kirken sin egen interne beskatning. Munke, sognepræster og degne, der befandt sig nederst i hakkeordenen, blev beskattet af deres overordnede abbeder og biskopper, der igen svarede skat til paven i Rom.

Hvor tyngende var skatterne i virkeligheden? Mon ikke niveau'et – udslynget som ren hypotese – har været ret ens til alle tider med det tidlige 1900-tals yderst lemfældige indkomstskat som et af historiens luner. Med denne undtagelse blev skatterne i hele Danmarkshistorien – både før og efter Adam af Bremen – af skatteyderne opfattet som en voldsom udskrabning, som dog efterlod muligheden for at overleve.

Meget klogere bliver vi ikke af især senmiddelalderens dramatiske konflikter, hvor bønderne rejste sig mod deres herrer, tilsyneladende provokeret af hårdhændet beskatning. Skatteoprør forekommer påfaldende nok altid i perioder præget af dynastisk usikkerhed. Man får det indtryk, at skatterne var det faste slagnummer, når politisk utilfredshed skulle luftes og tilhængere

hverves. Skattelettelse som politisk opportunisme kendes jo også i vore dage uden, at beskatningen kan siges at udgøre det store problem i det enkelte menneskes tilværelse. Men om bønderne i 1523 under oprøret mod Christian II og i 1534 under Grevens fejde virkelig rejste sig for at bekæmpe skatterne, som det hævdes i proklamationer og propaganda, vides ikke. Vi kan blot konstatere, at skatterne i hvert fald ikke blev færre eller mindre tyngende som følge af noget kendt bondeoprør. Måske tør man betegne det som skatteydernes mest sigende kommentar, at de trods alt overlevede og formerede sig. Det sidste er vi selv er det bedste bevis på.

Adam af Bremens kronike er udgivet af Allan A. Lund. Forlaget Wormianum 2000.

Det er kyndelmisse, symboliseret af lyset, og en ivrig fyrste skubber nærmest skatteopkræveren ud ad døren. Skildringen af middelalderens skatteopkrævning omkring 1300 stammer fra et tysk lovhåndskrift, her gengivet efter Küntzberg: Der Sachsen-spiegel (Det kgl. Bibliotek). I Danmark var de mest almindelige terminer Valborgs dag 1. maj, Mikkelssdag 29. september eller Andreas' dag 30. november.

Indhold

Sprit, nepotisme,
glade 1960'ere
og skatteprotester3-6

Helmuth Schledermann:
Protektion og nepotisme I
Embedsmands-ideologi og
venskabs-ideologi.....7-16

Carl Albert Christiansen:
Tolder, vejer og måler.
Min tid ved Ringsted
Toldkammer 1962-1968.....17-27

Christian Larsen:
Fuldkommen til betlere
at blive.
Det københavnske og
det odenseanske borger-
skabs protest mod accise-
forordningen af 1650.....28-32

Leon Jespersen:
I krigens skygge -
Danmark anno 1653 33-36

Mikael Venge:
Middelalderens skatter 37-39

